

Довольно часто в речи как взрослых людей, так и детей встречаются фонетически украинизированные русские слова (*пирожне, спички, зонтик, чулки, носки, одіяло*) и межъязыковые омонимы (*рубель, слідуючий, закалятися, красний*).

При помощи специальных упражнений можно предотвратить возникновение таких интерференций на начальных этапах усвоения украинской лексики, поскольку в дальнейшем исправить будет гораздо труднее.

Подводя итоги, отметим, что украинский и русский языки как генетически родственные имеют много общего на всех языковых уровнях – фонетическом, лексическом, грамматическом (морфологическом и синтаксическом). Вместе с тем, в обоих языках на всех уровнях есть немало отличий. Это и создаёт условия как для позитивного, так и для негативного переноса. Поэтому, в условиях близкородственного двуязычия, успешным залогом работы по обогащению украинской речи русскоговорящих студентов является учёт транспозиции и предупреждение интерференции. Для того, чтобы максимально использовать позитивный перенос и предупредить возможную интерференцию, необходимо определить характер совпадений и отличий семантики, произношения, употребления слов.

Література:

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов // Пер. с англ. А.Д. Шмелёва. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288с. – (Язык. Семиотика. Культура. Малая серия).
2. Сокирко М.В. особливості словникової роботи на уроках читання // Початкова школа. – 1980. - № 1. – С. 20-27.
3. Кутенко Л.А. Особенности работы по обогащению и активизации словарного запаса младших школьников в условиях близкородственного двуязычия: автореф. дис. канд. пед. наук. - Киев.- 1986. – 25 с.
4. Пашковская Н.А. Особенности преподавания русского языка в школах с украинским языком обучения.- К., 1979.

Мілєва І.В.

Харківський національний університет

архітектури та будівництва

м. Харків, Україна

Культура мовлення як чинник формування мовної особистості студентів-іноземців

Опанування будь-якої мови не може бути обмежене лише загальними відомостями про неї, тобто знайомством з її фонетичною системою, графічними засобами, лексичним складом, граматичними категоріями. Вивчення мови має бути спрямоване на оволодіння навичками практичного використання мови як засобу професійного спілкування з урахуванням необхідних для ефективної комунікації знань про культуру розмовного й ділового спілкування.

Ураховуючи основні мовленнєві навички, якими повинен оволодіти студент-іноземець (уміти складати монологічні тексти за визначеною моделлю або без неї, трансформувати текст відповідно до комунікативного наміру, оволодіти навичками роботи з науковими текстами, бути здатним брати участь у дискусіях, установлювати професійні контакти тощо), викладач-словесник упродовж усього процесу навчання звертає увагу на культуру мовлення. Цей важливий складник у процесі спілкування реалізується в двох аспектах: використовувати мовні засоби, дотримуючись основних критеріїв культури мовлення (правильність, точність, логічність, чистота, виразність, змістовність тощо) і виявляти самотні ознаки мовних засобів мови.

Перший аспект виявляється насамперед у грамотному використанні притаманних мові лексичних засобів. Так, наприклад, не викликає сумнівів, що в нашому регіоні існує міжмовна інтерференція, що виявляється, зокрема, в наявності мовного суржику – «нечистої мови» [6; 854]. Мовлення в цьому випадку є суміщеним, змішаним – українсько-російським або російсько-українським, наприклад: *приймати участь* замість *брати участь*, *на протязі дня* замість *протягом (упродовж) дня*, *вийти на останівці* замість *вийти на зупинці*, *готувати міроприємство* замість *готувати захід* тощо. Звичайно, ставлення культурних, освічених, грамотних людей до суржику обов'язково має

бути негативним. Важливо звертати постійну увагу студентів-іноземців на чистоту, щоб вони говорили чистою мовою, не допускаючи проникнення елементів однієї мови в мовлення іншою, що трапляється часто через те, що студенти-іноземці, маючи задовільний, а то й добрий рівень знань з російської мови, переносять ці знання на українську під час її вивчення. Ускладнює цю проблему ще й той факт, що на сьогодні в офіційному мовленні, засобах масової інформації, письмових ділових паперах, підготовлених українською мовою, нерідко трапляються суржикізи.

Мовний суржик може виявлятися в кількох основних помилкових вживаннях:

1) неправильне використання нормативного українського слова: *здавати екзамен* (правильно *складати екзамен*, або *іспит*, адже *здавати* – значить «передавати (обов'язки, доручену справу, річ і т. ін.) тому, хто цим відає, володіти» [7]), *вірна відповідь* (треба говорити *правильна відповідь*, адже «вірний» – «це той, що заслуговує довір'я; постійний у своїх поглядах, відданий» [7]);

2) використання лексичної кальки: *це являється прикладом* (замість *це є прикладом*), *напоминати про зустріч* (замість *нагадувати про зустріч*), *дошка об'яв* (замість *дошка оголошень*);

3) поєднання іменника з прийменником за нормами російської мови: *виконати на протязі дня* (правильно *виконати протягом дня*), *скласти відповідно з завданням* (правильно *скласти відповідно до завдання*), *говорити на українській мові* (правильно *говорити українською мовою*);

4) калькування граматичних форм з російської мови, зокрема під час утворення найвищого ступеня порівняння прикметників, наприклад, *самий активний студент* замість *найактивніший студент*, або вживання невластивих українській мові деяких активних дієприкметників; так, і до сьогодні на дверях кабінетів деяких вищих навчальних закладів читаємо *завідуючий кафедрою* замість нормативно українського *завідувач кафедри*.

За допомогою численних спеціальних вправ викладач має запобігати виникненню таких інтерференцій на початковому етапі засвоєння української лексики, адже в подальшій роботі їх виправити буде значно складніше.

Другий аспект вивчення культури мовлення бачимо у виявленні самотності лексичних засобів, у тісному зв'язку словесних номінацій і духовного розвитку певного етносу, інтерпретації ним світу, можливості виділяти в предметі чи об'єкті важливі ознаки для називання, тому граматичні категорії, неповторні структурні особливості на всіх мовних рівнях, членування лексики світу в кожній мові будуть різними. За В. Гумбольдтом, слово – це не пряма назва предмета, «етикетка», прикріплена до нього, а позначення того, як явище було осмислене представником певного етносу, носієм конкретної мови. У своєму блззі В. Стецюк (український мовознавець, незалежний дослідник у галузі історичного мовознавства та етнології) зазначив: «Між українською і російською мовою є одна істотна різниця, яка накладає відбиток на ціле світобачення українців і росіян. Мова йде про дієслова «мати» і «бути», між якими є істотна філософська різниця, не дарма сучасні європейські філософи написали на цю тему кілька робіт під такими назвами: «Мати чи бути» (Е. Фромм), «Мати і бути» (Б. Стегелін), «Бути і мати» (Г. Марсель). Конкретно різниця полягає в тому, що коли українець, як і решта європейських народів, каже: «я маю», росіянин каже: «у меня есть». Російською «я имею» звучить неприродно, хоча в науковій літературі під впливом європейських мов дієслово «иметь» вживається, бо інколи воно зручніше для вжитку. Глибоко вникати в цю різницю тут не місце, можна лише зазначити, що слово «мати» в українській мові, як і в інших європейських мовах, вживається, крім усього іншого, для означення обов'язку: «я маю зробити», в той час як росіянин каже: «я должен сделать». Знову ж, беручи російську за взірець, українці теж часом кажуть: «в мене є», «я повинен зробити». Але це насильство над власною суттю веде до втрати національної ідентичності» [9].

Схожість української лексики до російської довгий час підтримувалася політичними й ідеологічними міркуваннями, які останнім часом суттєво

змінилися, тому на сьогодні спостерігаємо поступове, але активне відновлення власне українських слів і відсунення «українсько-російської» лексики на другий план: замість «спільного» слова *карта* в українській мові почали використовувати *мана*, замість *площа* – *майдан*, пор. ще: *фотокартка* – *світлина*, *бібліотека* – *книгозбірня*, *тротуар* – *хідник*. Знайомство студентів-іноземців з власне українською лексикою й використання її під час завдань комунікативного напрямку сприятиме досконалішому вивченню українського лексичного складу й виявленню самотності українського етносу.

Чимало особливостей мовної системи спостерігаємо й тоді, коли йдеться про мовленнєвий етикет українців. Так, однією з його характерних ознак є наявність усічених етикетних висловів на позначення початку й кінця спілкування: «Добрий день!» – «Добридень!», «Добрий вечір» – «Добридень!», «Доброї ночі!» – «На добраніч!» тощо.

В українській мовно-етикетній системі вживають розлогий ряд синонімів і на позначення вибачення: «вибачте», «прошу вибачення», «пробачте», «даруйте». Літературним вважають і схоже на російське «простіть». А от лексему «перепрошую» деякі мовознавці називають «незугарною» калькою польського «*przepraszam*» [1]. Нерідко вважають, що і форма «я вибачаюся» є помилкою, адже ніби постфікс *-ся* означає «себе», отже, виходить, що людина вибачає саму себе. О. Курило з цього приводу зазначає: «... навожу слово, що дуже поширилося в нашій буденній розмові. Це *вибачаюсь* з російського, теж хибного *извиняюсь*. Його доконче треба викинути з української мови» [4; 213]. С. Караванський доводить, що зворот «я вибачаюся» є природною формою, оскільки твердження, що частка *-ся* тут означає «вибачати самого себе» (як в *одягаюся*, *умиваюся* та ін.), тобто виконує формотворчу функцію, утворюючи зворотно-середній стан дієслова, хибне. Учений стверджує, що в слові *вибачаюся* частика *-ся* (*-сь*) є словотворчою, як у словах *боюся*, *сміюся* тощо і не рівнозначна слову *себе* [2; 233]. Незважаючи на правомірність існування й використання слова «вибачаюся», з метою запобігання комунікативного

конфлікту вважаємо, що для студентів-іноземців кращим буде використовувати сучасний нормативний варіант «вибачте».

Ознакою мовленнєвого етикету українців є уживання форми кличного відмінка (*Маріє Іванівно, Тетяно, пане професоре* тощо) під час звертання. Кличний, як і всі відмінки, має свої особливості вживання, іноді доволі складні. Тому останнім часом ця давня істотна риса мовленнєвого етикету неприпустимо швидко зникає: молодь, люди середнього віку, міське населення майже не послуговуються кличним відмінком [5]: здебільшого як російськомовні вони нехтують цією давньою українською мовною традицією.

Структура звертання будь-якої мови не може з плином часу залишатися незмінною [10; 273]. Так, лише на Західній Україні сьогодні активно використовують слова-регулятиви типу *пан, пані* (та їхню кличну форму *пане, пані*). Лексема *пан* в українському суспільстві функціонує кілька століть. Спочатку її застосовували щодо князів, гетьманів тощо. У радянський час уважали, що це ввічлива форма звертання або називання осіб чоловічої статі привілейованих верств суспільства, і її можна було вживати лише до громадян іноземних держав. Ще й сьогодні більшість українців відчують дискомфорт, коли їх називають *пан, пані*. До речі, таке звертання студенти-іноземці сприймають легше, ніж студенти-українці, яким звертання *пан, пані* здебільшого не подобається. Студентам-іноземцям воно здається природнішим, логічним, адже звертатися до людини, називаючи її за статтю (*чоловіче, жінко*), часто вважають некультурним.

За правилами української лексики і граматики слова *пан, пані* поєднують з ім'ям, рідше – з прізвищем. Відродження й активне використання мовної формули «*пан (пані) + ім'я (прізвище або прикладка)*» підкреслюють ще одну особливість мовленнєвого етикету українців – традицію називання людини лише на ім'я, а не на ім'я + по батькові, що властиве російській культурі. Відомий авторитет у галузі української етнопедагогіки професор М. Стельмахович писав: „Інородне, невластиве українському етикету звертання по батькові, бо принижує жінку-матір. А в українців це не прийнято робити,

якщо вже називати батька, то треба не забувати й про маму, тобто казати, наприклад, „син Василя і Галини” чи „донька Миколи і Катерини” [8; 22]. З незалежненням України питання про „по батькові” постало знову. Українознавці здебільшого схиляються до думки, що тричленна формула найменування особи (прізвище, ім'я, по батькові) в українському середовищі нетипова, що вона під впливом російського мовлення набула поширення спочатку на Лівобережжі, а потім була поширена на всій території України [5]. Студенти-іноземці зазвичай дивуються: чому викладача називають на власне ім'я та ім'я батька? Важливими є й аргументи етичного плану: вербально від батька дитині переходить прізвище і по батькові, а від матері нічого. Тому нормою мовленнєвого етикету українців буде звертання студента до викладача на кшталт «пане викладачу» (до речі, таке звертання доволі часто стає більш зрозумілим і легким для використання студентами-іноземцями).

Важливим показником культури мовлення є й образність і виразність, що виявляється, зокрема, в умінні використовувати фразеологічні звороти. Знайомство з фразеологічним мінімумом відбувається з орієнтацією на конкретні умови навчання іноземців, що передбачає необхідність урахування комплексу специфічних лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників. Крім того, фразеологічний мінімум має бути узгоджений з іншими аспектними (граматичними, лексичними, тематико-ситуативними) мінімумами [3].

Використання фразеології на підготовчому етапі навчання українській мові як іноземній часто вважають зайвим, тому знайомство з нею часто відбувається лише на старших курсах навчання. Звичайно, якщо значення фразеологізму не мотивоване значенням його компонентів і фонові знання студентів-іноземців обмежені, викладачеві важко пояснити поширені в українській мові усталені звороти *кров з молоком*, *байдики бити*, *накивати п'ятами* тощо, які, за класифікацією В. Виноградова, є фразеологічними зрощеннями.

Але якщо взяти до уваги критерії добору фразеологізмів (загальноживаність стійких висловів, країнознавча цінність, директивна

функція, значення фразеологізму впливає зі значень його компонентів тощо), викладач може використовувати їх упродовж усього процесу навчання. Наприклад, знайомлячи зі знахідним відмінком у значенні об'єкта, викладач може застосувати такі фразеологізми: *опустати руки, повісити носа, не вчи рибу плавати* тощо.

Отже, вивчення української мови як іноземної неможливе без розуміння її культурологічного компонента, що яскравіше виявляється на лексичному й фразеологічному рівнях. Під час викладання української мови важливо одночасно формувати в студентів-іноземців три види компетенцій: мовну, комунікативну (мовленнєву) і загальнокультурну – з акцентуванням на комунікативній компетенції.

Література:

1. Зорівчак, Р. Боліти болем нашого слова / Р. Зорівчак. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 176 с.
2. Караванський, С. Секрети української мови / С. Караванський. – Л.: БаК, 2009. – 344 с.
3. Красицкая, Н. С. Фразеология и афористика на подготовительном этапе обучения руському языку как иностранному / Н. С. Красицкая. – Режим доступу : <http://www.stattionline.org.ua/pravo/62/8567-frazeologiya-i-aforistika-na-podgotovitelnom-etape-obucheniya-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu.html>
4. Курило, О. Увага до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 303 с.
5. Радевич-Винницький, Я. Етикет і культура спілкування : навч. посіб. / Я. Радевич-Винницький. – К.: Знання, 2006. – 291 с.
6. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 9. – 914 с.
7. Словник. Укрліт.org. Публічний електронний словник української мови. – Режим доступу : http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8
8. Стельмахович, М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 18 – 23.
9. Стецюк, В. Наскільки відрізняються російська і українська мови? / В. Стецюк. – Режим доступу : http://uzhgorod.in/blogi/blog_valentina_stecyuka/naskil_ki_vidriznyayut_sya_rosijs_ka_i_ukrayins_ka_movi
10. Стрілець, І. Способи апеляції в етикеті української і польської мов / І. Стрілець / Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2009. – Вип. 4. – С. 273 – 283.